

Adalékok a *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* szintagma kutatástörténetéhez

1. A *szavárd* vagy *szovárd* nevű, a magyarok őseivel kapcsolatba hozott néprésszel foglalkozó tanulmányok közül mutatom be azokat, amelyeket mára elfeledtek a kutatók, csakhogy az ezekben fellelhető gondolatok mások munkáiban hivatkozás nélkül újra megjelentek. Ez a jelenség az etimológia és az elvált népesség feltehető egykori szálláshelye kapcsán mutatkozik meg. Munkám mottójául a budapesti nyelvtörténeti iskolával kapcsolatos, BENKŐ LORÁNDtól származó idézetet választottam – a rövid összefoglalással arra utalnék, hogy mindig érdemes a minket megelőző kutatók munkáit újra elővenni. Nemcsak azért, mert az utókor gyakran más utakon jut ugyanarra a következtetésre, mint az elődök, hanem azért is, mert ismereteink bővülésével egyes elképzelések, de még egyes kritikák fölött is eljáráhat az idő: „A magyar nyelvészek, közelebből nyelvtörténészek feladata, kötelessége ma aligha lehet más, mint megőrizni, továbbvinni ennek a hagyománynak minden olyan elemét, amely időt állónak, sőt előre is mutatónak bizonyulhat számunkra; ugyanakkor elkerülni, meghaladni e hagyományból mindazt, ami már idejétmúlt, ami nem egyeztethető össze a ma nyelvtudományának követelményeivel.” (BENKŐ 2003: 305).

BENKŐ LORÁND utolsó monográfiája nagy jelentőségű a magyar történelem korai szakaszának vizsgálatában.¹ BENKŐ ugyanis a Bíborbanszületett (VII.) Konstantin De administrando imperio című művében fellelhető *Σάβαρτοι ἄσφαλοι* (*szavarti aszfali*) néprésszónak és a középkori magyar krónikák, oklevelek *Zoard* (BENKŐ 2009: 45) *Zuard*, *Zuardu*, *Zvardu*, *Zuord*, *Zvard* (72) személynévi adatainak elemzésében jutott új eredményekre. Munkája kiemelkedik a módszertanilag alapos filológiai háttérrel, de érdemeit az is növeli, hogy a magyar nyelvtörténet felől kiinduló magyarázatában a korábbi nézetekkel szemben a *szovár* köznévi alakot és a *Szovárd* tulajdonnevet állapította meg, és az ősi örökséghez tartozó *szí(v)*-igének *szovárvány* 'szivacs' származékával (77) és az 1585-ös Görlitz-i glosszában hapaxként előforduló *spongyaszovár* összetétellel hozta kapcsolatba. A *szovárvány* legkorábbi jelentésének a 'szivacs'-ot, de leggyakoribb, köznyelvi jelentésének a 'szivárvány'-t adja meg (78). A **szovár* jelentéseként a 'természetes aszfalt; földi szurok' jelentést adta meg. Bizonyára a könyv létrejöttének nehéz körülményei okozták, hogy a több szálon futó munka számos ponton nem érződik egésznek.² A rövid áttekintésben ezekre a pontokra is kitérek, valamint BENKŐ könyvének ismertetéseiből néhány fontos elemet is idézek, amelyek a további kutatások számára fontosak lehetnek.

Sajnos előfordulhat, hogy akár egy jól felkészült kutató sem ismer régebbi és/vagy nehezebben hozzáférhető, vagy éppen a kritika által a köztudatból kirostált munkákat – egyetlen ember figyelmének látóköre véges –, ebből kifolyólag elfeledetté válik, ha esetleg más már korábban ugyanarra a következtetésre jutott. Munkám gerincét az adja, hogy nem BENKŐ kapcsolta össze először a magyar szakirodalomban a császár adatát egyfajta közet, építőanyag nevével. SOMOGYI CSIZMADIA SÁNDOR 1826-ban közzétett Dentu mogerek,

¹ Az 1. és 2. szakaszban BENKŐ LORÁND 2009-ben megjelent A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből című munkájának oldalszámaira utalnak a zárójelben közölt számok, de hogy ne terheljem túl a szöveget, csak az első hivatkozásnál jelzem a forrást.

² Az idős tudós utolsó éveiben egyre súlyosbodó szembetegséggel küzdött, többoldalú segítségre is szorult. – A szerk.

vagy a 'Magyaroknak Ős-elei című könyvében szintén erre a megfejtésre jutott. Először ismertetem BENKŐ szófejtését és az azt kiegészítő újabb gondolatokra térek ki, majd SOMOGYI CSIZMADIA etimológiáját közlöm a két magyarázathoz tartozó kritikai megjegyzéseimmel. Végül azt mutatom be, hogy BENKŐ könyvének elkészülte után milyen újnak vélt eredményekkel szolgáltak a kutatók a szavárdok³ lokalizációja körüli kérdések megválaszolásához.

2. BENKŐ a magyar nyelvtörténet felől kiinduló magyarázatában a korábbi nézetekkel szemben a **szovár* köznévi előzményt állapította meg (75–78) és választotta le a *szabir* népnévről, valamint a *szavárd* és *szavarti* olvasatról. A Berettyó régi medrében, az Aszfalt-hegységben szereplő *Szovárhegy*, *Bogdánszovárhegy* és *Szováros*, *Szovárkőpatak* földrajzi nevekben (83–86) fedezte fel a talán az erről területről nevet nyert Szovárd nemzetség nyomát. A magyar követekkel érintkező Konstantin idegen nyelvből fordította és kapcsolta össze képzettársítással a *szavarti* népnévet az *aszfali* absztrakt jelzővel, amiben közös pont a közetnév (117). A képzettársítás alapját a természetes aszfalt, földi szurok közetnek a szilárdsága adta, egyébként a görögben kialakult absztrakt oldalon a 'erős, kemény' jelentése is. Csakhogy BENKŐ is megállapítja: nem ismerünk *Szovárd* helynevet, így nem marad más megoldás, mint a *-d* elem személynévképzői minőségben való kezelése. Tehát BENKŐ véleménye ebben a kérdésben nem egyértelmű: előbb inkább a személynévből (82), később inkább a birtokok nevéből (93) eredezteti a nemzetség nevét. A nemzetség talán visszanyúlhat az ómagyar kor korai századaira.

Szerinte csak az alaki hasonlóság kapcsolta össze a kutatásokban DAI.-ban szereplő nevet a *Szovárd*-dal. Bizonyítása szerint a *Szovárd* nem egyeztethető össze a forrásból kiolvasható *szavarti*-tal. Kétségesnek tartja a Szevan-Kur vidékére költözést is, itt ugyanis a lovasnomád életmód nem folytatható, ami kultúraváltást eredményezne, az pedig gyors asszimilációhoz vezet (101). Elveti a *szavarti* és a *szabir* nevek közti kapcsolatot is. Viszont a császár által használt *szavarti* nevet azonosítja THURY 1897-es munkája nyomán a Szevan-Kur, azon belül is Udi tartományba költözött nép nevével (110–115). A névben a 'fekete fiúk' jelentésű örmény *szevortik* szókapcsolatot fedezi fel THURY. A *fekete* jelző miatt azonban nem egyeztethető össze BENKŐ szerint a nép a magyarok őseivel, sokkal inkább az örményekkel. A császár tévesen feltételezhette azt, hogy egy támadás során bizonyos magyar néprészek a változó tájú kaukázusi vidékeken kerestek menedéket. De ha a magyarok tudtak volna a kaukázusi rokonokról, akkor miért fordult Julianus a Kaukázus előteréből északra, hogy a Volga-vidéken keresse a távoli rokonokat (121)?

Később azonban összekapcsolja az *aszfali* 'természetes aszfalt, földi szurok' szón keresztül a korábbi magyar helynévi adatokat a DAI.-hoz fűzött eddigi elemzésével. Szerinte nem véletlen, hogy a császár jelzőként ezt a szót választotta, emögött elképzelése szerint csakis magyar és bizánci személy eszmecseréje állhat (118).

3. HOFFMANN ISTVÁN 2009-ben írt ismertetésében kitért BENKŐ etimológiájának nehézségeire is. Egyik ilyen, hogy bár BENKŐ három Szovár-hegyet is talált, érvelését csak kései analógiával, az *Aszfalt-hegység* névvel támasztja alá. HOFFMANN rámutat, hogy tovább gyengíti az érvelést az is, hogy ilyen jelentésben a *szovár* közszo közvetlenül nem adatolható, ráadásul egy időben élt volna a *spongyaszovár* hapaxként álló lexéma tanúsága szerint a közet neve mellett a 'szivacs' jelentés is. További problémákat vet fel

³ A *szavárd* névalakot szándékosan használom a BENKŐ által javasolt *szovárd*-dal szemben.

a *Szovárd* nemzetségnévnek összekapcsolása a helynevekkel: nem egyértelmű az adatok kronológiai viszonya. Ha ugyanis a *Szovárd* nemzetségnév a *szovár* elemet tartalmazó nevekből keletkezett, akkor ki kellene tudni mutatni *Szovárd* helyneveket is, amelyek a *szovár* közsözből és a *-d* helynévképzőből alakultak volna, de erre nincs példa. Ha viszont a *szovár* anyagnév az elsődleges, akkor ennek *-d* személynévképzős kapcsolataként lehetne értelmezni a nemzetségnévet. Egyik lehetőség sem illik a tipikus fejlődési sorba. HOFFMANN szerint viszont a császárnál nem közetnévként, hanem absztrakt 'szilád, erős' jelentéssel kell számolni, és valószínűleg nem ismerte a szó eredeti etimológiáját, csak a *szavarti*-val való hasonlóság miatt kapcsolta a nevet a magyarokhoz. Sőt HOFFMANN szerint a Szovárd nemzetség nyugati birtokainak *Zavar* adatát – amelynek egykor lehetett *sz*-es kiejtése is – nem lehet egyértelműen kizárni.

TÓTH VALÉRIA 2010-es tanulmányá nőtt ismertetésében több ponton is továbbgondolja BENKŐ megállapításait és felvetéseit. BENKŐ azzal zárja ki a *z*-s szókezdő hang feltételezését az *sz*-szel szemben, hogy a szó a *szí(v)* ige szócsaládjába tartozik. Ezt a névadatok hangjelölési sajátosságaival is igyekszik alátámasztani. Kétségtelen, hogy a *z* és az *sc* grafémák egyaránt szerepelnek *sz* hangértékben, de az előbbi ugyanilyen természetesen jelölhet *z*-t is. Tehát TÓTH VALÉRIA szerint a kérdéses nevet akkor is *z*-vel kellett volna írni, ha nem *Szovárd*, hanem *Zovárd* hangzású volt. A *Szovárd* ~ *Szuárd* viszonylatban számolni kell a hiatusos záródással, azaz a labiális magánhangzó és β meg magánhangzó szekvenciában a zártabbá váló labiális magánhangzó meglétével – erre példa a *rofosz* > *ruosz*, *haßas* > *hoas*. Így a **Szafárd* > *Szoárd* záródás is feltételezhető. E lehetőségek érintik az etimon helynévi továbbélésének vagy akár a *szavarti*-val való összefüggésének a kérdését. Alaki és szemantikai megfeleltethetőség alapján TÓTH VALÉRIA javasolja a *Szár*-, *Szárd*-féle helynevekkel való összekapcsolás lehetőségét – a különböző etimológiai előzmények következményeinek hangalaki egybecsúszása nem ismeretlen jelenség a magyar névtörténetben. BENKŐ szerint a nem egyeztethető szóvégi *-t* és *-d* elemmel kapcsolatban is megemlíti TÓTH VALÉRIA, hogy ezek a korai helynevekben gyakran váltakoznak (hangtani magyarázat mellett képzőcsere is lehetséges).

4. SOMOGYI CSIZMADIA SÁNDOR 1826-ban megjelent könyvében foglalkozik a DAI.-ban található szövegrésszel.⁴ A kérdéses szintagmát ő a korában elfogadott *Σαβαρτοι ασφαλτοι* (SOMOGYI CSIZMADIA 1826: 38) helyett a (nyilvánvalóan sajtóhibás) *Σαβαροι ας φυαλτοι* (31) és a *Σαβαροι ασφαλτοι* ~ *Σαβαροι ασφαλτοι* (34, 38) alakra emendálva veszi alapul értelmezésében (ekkoriban az önkényes javításnak hagyománya volt: SZABÓ 1825: 35–37, 1826: 3–7). Meggyőződése szerint Konstantin olyan népekről akart tudósítani, akiket ő és/vagy legalább a környezete általánosan ismert (39). Minthogy *Σαβαρτοι* nevű nemzetet SOMOGYI nem ismer, ehelyett a közsímsert *Σαβαροι* nevet írja. Szerinte a görögben a *Σαβαρ*, *Σαβηρ*, *Σαβῖρ* az *-ος* végződésű nevek közé tartozik, a többes számban nem vesz fel τ -t, csak az *οῖ* végződést (39). E név jelentése szerinte egyébként *ασφαλτοι*, melyről a császár csak annyit mond, hogy ezzel a jelzővel „bizonyos okra nézve nevezettek így” (ti. e nép tagjai). Antik írók és régi térképek földrajzi nevei alapján abban leli magyarázatát, hogy Hesychius szerint a Vörös-tenger egykor *ασφαλιτις*-nek mondatott (56). Ennek a jelentése SOMOGYI szerint egyezik a magyar *gyanta*, R. *gyenta* anyagnévvvel, amelyet ő lényegében 'aszfalt' jelentésben használ.

⁴ Ebben a szakaszban a helyes *Σαβαρτοι ἄσφαλοι* alak helyett a SOMOGYI CSIZMADIA által hozott alakokat közlöm, az utalásokat itt is a zárójeles oldalszámok jelzik.

A görög víznévnek és az általa ennek megfeleltetni kívánt anyagnévnek az összekapcsolását azzal indokolja, hogy az utóbbi Anonymusnál előforduló *dentumoger* név előtagja, a *dentu*, régi magyar szó, a *dió*, *dinnye* szavak változataihoz (*gyinnye*, *gyiő*) hasonlóan értelmezhető *gyenta*-ként, ez pedig jelentését tekintve azonos az *ασφαλτοι* jelentésével (57–58). Így egyeztetni az általa *ασφαλτοι*-ra javított jelzöt a *dentu* névelemmel, ugyanis mindkettőnek 'egyfajta építőanyag', közelebbről 'gyanta' jelentést tulajdonít. Állítása szerint ugyanis a vízről, amely körül egy nép él, a görögök szokás szerint el szokták nevezni az illető népet is (58). Végső soron tehát a *dentumoger* névalak előtagjában szintén a *gyenta* szót találja meg, így a Konstantin által lejegyzett és a magyarok őseire vonatkoztatott és szerinte helyesen *Σαβαροι*-ként olvasandó népnévet összekapcsolja Anonymus névalakjával – teszi mindezt azért, mert a *dentu* és *ασφαλτοι* szóban ugyanazt a jelentést látja: a Gen. 11. ének 3. versének Vulgátabeli fordításában latin nyelven az *ασφαλτος* megfelelőjeként *bitumen* áll (59).

A TESz. (1: 1120) adatai között a kellően nem tisztázott eredetű *gyanta* jövevényszóra 1500 körüli előfordulással a *gyentha* alakot találjuk. Később a *gyantár*, *gyontár* és *gyentár* alak is felbukkan – ezekben a balti nyelvekből a németbe és latinba jutott *gentarum* alak behatását sejtik a szerkesztők. Jelentése pedig 'borostyánkő', 'egyes faneimből, főleg a fenyőfából előszívargó sűrű, ragacsos folyadék', 'máz'. Találunk utalást az ÚMTsz. *gyēnta* adatára is. Mindez azonban közel sem jelenti azt, hogy SOMOGYI értelmezése helyes lenne, hiszen a felső nyelvválású véghangzó a *dentu* szóban és a *gyanta* utolsó hangja nem feleltethető meg egymásnak.

A *Dentumoger* név magyarázatára még mindig JUHÁSZ DEZSŐ megfejtése a legmegfelelőbb. Ő az előtagban a szláv *Donyec* folyónévnek a magyar hangtörténeti ismereteink alapján feltehető **Denetü* alakját látja. Az ősmagyarba ugyanis véghangzóval kerülhetett át a név, ráadásul *c* hang híján *t*-vel helyettesítődött (l. még a *német* szó *t*-jét). A hangrendi egységesülés és kétnyíltszótagos tendencia pedig kialakította a *Dentü* alakot (JUHÁSZ 1991).

Ugyanakkor a különféle (perzsa és arab, görög, örmény stb.) nyelvek történeti ismerete nélkül nem lehet a SOMOGYI által felvetett adatokat összekapcsolni. Így az ő *ασφαλτοι*, azaz *Σαβαροι* 'gyanta' értelmezési javaslata sem helytálló. Ugyanakkor megjegyezném, hogy a korában általánosan elfogadott nagyobb szerepű intuíciót megengedő értelmezések hasznosak lehetnek a modern adatkezelési módszerek mellett.

Bár a BENKŐ által felvetett szemantikai összekapcsolás látványos, de a *szovár* 'természetes aszfalt, földi szurok' anyagnév közvetlen köznévi adatai hiányoznak. Ez önmagában még nem kizáró ok, hiszen a nyelvmemlékek fennmaradása véletleneken múlik – habár a köznévi dialektális meglepte várható lehetne, de nem feledkezhetünk meg a kihalt szavakról sem.

5. Véleményem szerint bizonytalan BENKŐnek az a feltevése, hogy a császár tudatosan választotta az *aszfali* jelzöt, mert a (néprész-) nemzetség-, személy- és helynevek a középkori magyar kútfők és a császár munkájában egymástól függetlenek. Ezek közül elsőként a néprész név jelentkezne a Bíborbanszületettnél, majd a személy- és nemzetség név, végül a helynevek. Ha a nemzetségnevet a helynevekből magyaráznánk, nem értenénk a néprész név elsődlegességét. Ha Konstantin a 950 körül nála járó követektől szerezte értesüléseit a szavárdokról, akkor a nemzetség név vagy annak az alapját képező személy név már ebben az időben, de még inkább azt megelőzően, az elbeszélte események

korában már létezett. A nemzetségnév – a feltételezett alapító ős nevével megegyezhet –, törzsnévi fejlődésen keresztül válhat néprésznévvé.

Érdemes kitérni BENKŐ 1980-as, a legkorábbi magyar szövegelemek hangjelölésével kapcsolatos feltevésére. Ebben ugyanis egy írásban jelentkező jelenségre hívja fel a figyelmet: a korai ómagyar nyelvemlékeinkben szerinte az *a* graféma egyaránt jelölhetett *a*, *á* hangokat, viszont gyakran előfordult, hogy az *a* hangot inkább *o* grafémával jelölték, ez pedig eltolódást okozott a jelölésben. Így az *o* lehetett *a*, *o* jele, míg az *u* pedig *o*, *u*, sőt *ö*, *ü* hang jele is (BENKŐ 1980: 89–91). Ennek tükrében mégis úgy gondolom, hogy a *Zuard* alakok olvashatók *sz[oβ]árd*-ként, a *Zoard* alakok (GYÖRFFY 1993: 118) pedig *sz[aβ]árd*-ként is. Továbbá a *sz[oβ]árd* alak záródás előtti állapotában (**száβárd* >) **száβárd* előzményt feltételez.

De sem *Szovárt*, sem *Szovárd* helynévről nincs tudomásunk. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *Szovárd*, *Szavárd* személynévvel is számolni kell az okleveles adatok alapján, bár ezekből a személynévi adatokból is hiányzik a *-t-s* alakváltozat. Amennyiben a személynév végén *-t* ~ *-d* eleve a név része és nem képző, figyelembe kell venni azt, hogy a személynévek között is természetes e váltakozás, pl. *Kompold* ~ *Kompolt*, *Gothard* ~ *Gothart* (l. FARKAS–LÁNCZ 2009). Így még a *Szavárd* változatot sem tartom kizárhatónak.

Tehát ha a névalak **száβárt* is lehetett, akkor az jobban segíthette a császárt a *szavarti*-val való egyeztetésben és *aszfalt* közetnév etimonjával megegyező, absztrakt jelentésben is használt jelző kiválasztásában, mint a *szofárd*. Ebben az esetben viszont bizonytalan az őrmény népetimológias magyarázat bevonása. Ez azt is jelenti, hogy ebben az esetben viszont BENKŐ azon nézete is elbizonytalanodik, hogy a császár *szavarti* adata nem egyeztethető össze az általa felvetett *szovárd* alakkal. Nem tartom biztosnak a **szovárd* közetnév feltételezését és a császár adatának ezzel való megfeleltetését.

BENKŐ mintha Anonymus munkatílusának (sejtetve-felfedve rejtegetés) megfejtéséhez szükséges módszerrel elemezné a császár művét. Szerintem a két mű más megközelítést igényel, hiszen eltérő szándékkal készült, eltérő műfajú szövegekről van szó. A gesta inkább bizonyos hatalmi érdekeket kiszolgálni igyekvő politikai alkotás, a feltehetően fiktív elemekkel is bővített elbeszélésben az archaizáló stílus tudatossága miatt a nyelvi adatok vizsgálata körültekintést igényel. Míg a DAI. a korabeli és a korábbi geopolitikai viszonyok lehető leghívebb (még ha a forrás egykorú szóbeszéden alapul is, amely a megbízhatóságát gyengíti) lejegyzése. Ráadásul a DAI. szaválasztása mögött BENKŐ magyar–görög kapcsolatot lát, de nem magyarázza meg kielégítően, hogyan viszonyul akkor mégis az őrményből megfajtott *szavarti* név a kérdéshez. Az sem világos, hogy a magyar követek (Termacsu és Bulcsú) miért ismertették volna meg a császárt éppen a Szovárd nemzetséggel a magyarok korai történetét illetően: különböző néptörzsek létrejötte természetes volt ekkoriban. Míg e vélhető nemzetség Anonymusnál jelentkező különleges szerepe az uralkodói dinasztiához kötődő rokoni viszony megrajzolásában tetőzik, BENKŐ szerint azonban az említett nemzetségi tagok (Szovárd és Kadocsa) története a semmibe fut. Viszont a BENKŐ által feltételezett elsődleges keleti birtokokkal kapcsolatos helynevekből sem eredeztethető a nemzetségnév, hiszen ez anakonizmus volna a császártól származó adattal szemben.

Még ha helyes is BENKŐ felvetése azzal kapcsolatban, hogy a Bíborbanszületett érdeklődött a magyarok történelme felől, így került szóba a keleten maradt magyarok problémája, akkor sem felejtethetjük el, hogy BENKŐ kizárta a kettő összekapcsolását, hiszen a *szavarti* nevet THURY megfejtését követve őrménynek és egy kaukázusi népre vonatkozóan tartja. Azonban már majdnem fél évszázaddal THURY előtt LUKÁCSY KRISTÓF is felvetette az őrmény

megfejtést, bár a *szabir* népnévtől még nem választotta el (LUKÁCSY 1850/1870: 145–148, 168). LUKÁCSY művére THURY egy hivatkozásban utal (THURY 1897: 323–324), BENKŐ azonban csak THURY munkáját említi. Ezt az apró kiegészítést fontosnak tartottam megemlíteni, ugyanakkor nem feledhető az sem, hogy BENKŐ kénytelen volt emlékezetből dolgozni.

A két módszer és névfejtés több ponton mutat látszólagos hasonlóságot. SOMOGYI CSIZMADIA SÁNDOR 1826-ban az antik világ perzsa és görög helyneveinek írott alakjaiból indult ki és feltételezte, hogy a szerinte *ασφαλοι*-ként olvasandó 'gyanta' szó a szintagma első felének a jelentésével felel meg. BENKŐ LORÁND 2009-ben a mai magyar földrajzi nevekből (és feltételezhetően hasonló hangalakú ómagyar szavakból) következtette ki a *szí(v)*- ige családjához tartozónak vélt **szovár* 'természetes aszfalt, földi szurok' szót, amely tükörfordításának tekinti a császár szintagmájának utótagját. A bizonyításában azonban a fent említett hiányosságok ellenére a hatalmas filológiai háttéranyag összegyűjtése és a régi nemzetségekkel kapcsolatos fejtegetése érdeme munkájának. Hasonlóan figyelemre méltó az a módszer, hogy a kérdéses népnevet a magyar nyelvtörténet felől magyarázta. SOMOGYI és BENKŐ magyarázata között jelentős különbség, hogy a régiség népei között kialakuló nyelvi kontaktusok okozta kölcsönzési folyamatokban jelentkező nyelvi viszonyokat SOMOGYI a kor tudományosságából adódóan még nem ve(he)tte figyelembe.

BENKŐ LORÁND kötete a hiányosságai ellenére is új irányt nyitott meg; az utána megjelent, a szavárdok lehetséges lokalizációját tárgyaló történeti munkákkal kiegészítve lehetővé teszi, hogy a *Σάβαροι ἄσφαλοι* ügyét újrakezdve tárgyalhassuk. A következő pontban két újabb elképzelést mutatok be a szavárdok feltehető szálláshelyéről, amelyek nemcsak vagy nem a Kaukázust jelölik meg. Sajnos azonban a magyarok őseinek szétválásáról szóló DAI-részletnek értelmezését illetően is megállapítható, hogy bizonyos elemek már korábban is felmerültek a szakirodalomban, viszont mára elfelejtődtek.

6. Érdemes a DAI. érintett szakasza történeti elemzésének új gondolatait is figyelembe venni, hiszen a névalaknak illeszkednie kell a rekonstruált történelmi valóság kereteibe. A múlt század nyolcvanas éveiben HARMATTA JÁNOS vetette fel annak a lehetőségét, hogy a „hagyományos” olvasatot elvessük. Az elterjedt értelmezése a kérdéses szakasznak: „a magyarok egyik része »Perzsia vidékén telepedett le«, a „»másik rész pedig ... nyugatra ment lakni.«” (MORAVCSIK 1950/2003: 98–99). HARMATTA meglátása szerint a DAI. szövege tehát semmilyen elvándorlást nem említ. A helyes fordítás ez lenne: „és az egyik rész kelet felé, Persis irányában lakott..., a másik rész pedig nyugat felé lakott.” (HARMATTA 1984: 427). BENKŐ szintén figyelembe veszi HARMATTA eredményeit (BENKŐ 2009: 100).

Azonban lényegében ugyanígy olvasta – azaz költözés nélkül, nem folyamatként – HORVÁT ISTVÁN is az érintett szöveghelyet már 1829-ben: „Azonban pedig a' Törököknek kiútvén háborujok és a' Patzinatzitáknak, kik a' kor Kangaroknak nevezettek, a' Török hadi sereg meggyőzötet, 's két részre oszlott, és ugyan egy rész napkeletre Persia részei felé lakott; és ezek mostanig a' Törököknek régi nevek szerint nevezetnek Sabartoeasphaloiaknak...” (HORVÁT 1829: 5r–5v). HORVÁT kéziratát a költözést kizáró értelmezések közé fel kell venni, viszont jellegéből adódóan nem ismeri sem HARMATTA, sem BENKŐ.

E kérdéshez annyit fűznék hozzá, hogy számomra nem egyértelmű a DAI. szövegében az égtájak a magyarok őseinek földrajzi helyzetére vonatkoztatása. Korábban (többek között) abból indultak ki a szavárdok Kaukázusba helyezésekor, hogy e terület volt a kérdéses időben perzsa hatalom alatt és egyúttal a császár birodalmától keletre. Csakhogy

a „nyugat” és „kelet” nem feltétlenül a császár szempontjából értelmezendő, hanem a magyarok tudósításában a saját lakhelyükre, azontúl is az elbeszélésben szereplő esemény megtörténtének idejére is vonatkoztatható. Így az alább bemutatandó lokalizálást látom meggyőzőbbnek a jövőbeli kutatások számára.

Többek között HARMATTA olvasata és értelmezése is szerepet játszott abban, hogy új lehetőségek merültek fel a népesség lokalizálásában. Egy tudományos ismeretterjesztő internetes oldalon (nyest.hu, 2011. 03. 11.) a következőket találjuk a magyarság őseitől elvált szavárdok feltételezhető lakhelyét illetően: „Vagyis a Perzsia vidékén élő magyarokat leginkább Khorezmtől északra, az Aral-tó fölötti füves zónában kereshetjük, de Perzsia egykori határait figyelembe véve talán a Kaukázustól északra elterülő tájakon is. Az ősmagyarok mindkét tájegység népeivel kapcsolatban álltak. Ebben semmi különös nincsen, mert ez a két vidék környezetének kulturális központja volt. Az itt élő népek rendkívüli hatást gyakoroltak a sztyeppei nomádok kultúrájára és művészetére.” (A kaukázusi magyarokról).

Ettől függetlenül ZIMONYI azt állapítja meg, hogy a császár a forrásként használt 7–9. századi bizánci előzményekben Irakot olvashatta Perzsiának, Belső-Perzsia pedig Horaszánt jelentette. „A császár saját korára pedig a rövid életű Szádszita-dinasztia (890–928) Azerbajdzsán, Arrán, Armenia területét magában foglaló északnyugat Irán területére, illetve a Buvajhida-dinasztia által uralt Nyugat-Iránra használta úgy, hogy a Kelet-Iránban lévő Horaszánt azonosította Perzsiával, amely a Számánida-dinasztia hatalma alatt volt. Ezért feltételezhető, hogy a DAI. 38. fejezetében szereplő Perzsiát is értelmezhetjük Horaszánnak, amit al-Bakrī nemrégiben előkerült tudósítása egyértelműen alátámaszt.” (ZIMONYI 2012: 255).

Azonban meg kell említenem, hogy már korábban is jelentkeztek a szakirodalomban ezekhez hasonló kísérletek. Az „ősmagyar” csoport létrejöttének és egyik korábbi lakóhelyeként már a legközelebbi rokon nyelvek hősi énekei alapján a nyelvtörténetben MUNKÁCSI BERNÁT 1894-ben szintén az Urál-hegység és -folyó, a Kaszpi-tenger és az Aral-tó közti területet adta meg. Míg a néprajzban NAGY GÉZA 1894-ben és 1897-ben, a régészetben TOLSZTOV 1947-ben, az antropológiában TÓTH TIBOR 1969-ben is ezt vallotta. Az utóbb említett tudományok nem művelőjeként azonban a régebbi munkák elkerülhették a figyelmem.

Kulcsszók: szavárd, etimológia, tudománytörténet, újrafelfedezés, ősmagyar kor.

Hivatkozott irodalom

- A kaukázusi magyarokról = A kaukázusi magyarokról. *Nyelv és Tudomány*. 2011. március 11. [http://\[-\]www.nyest.hu/renhirek/a-kaukazusi-magyarokrol-1](http://[-]www.nyest.hu/renhirek/a-kaukazusi-magyarokrol-1) (2017. 08. 05.)
- BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1991/2003. A „budapesti iskola” a magyar nyelvtudomány történetében. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Nyelv és tudomány, anyanyelv és nyelvtudomány: Válogatás Benkő Loránd tanulmányaiból* 3. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 288–306.
- BENKŐ LORÁND 2009. *A Szavárd-kérdés. Fejezetek egy ősmagyar nemzetség történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DAI. = Biborbanszületett Konstantín, *A birodalom kormányzása*. Ford. MORAVCSIK GYULA [1950]. Lectum Kiadó, Szeged, 2003.

- FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1993. *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- HARMATTA JÁNOS 1984. Lebedia és Atelkuzu. *Magyar Nyelv* 80: 419–431.
- HARMATTA JÁNOS 1997. A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ – GYÖRFFY GYÖRGY szerk., *Honfoglalás és nyelvészet*. Balassi Kiadó, Budapest. 119–140.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Benkő Loránd, A szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből. *Magyar Nyelv* 106: 470–478.
- HORVÁT ISTVÁN 1829. *A' magyar nemzetnek Sabartoeasphaloi régi nevééről*. Kézirat. Pest. A Debreceni Tudományegyetem A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830 című gyűjteménye. http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_335_o (2017. 08. 05.)
- JUHÁSZ DEZSŐ 1991. Dentümogyer. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 300–303.
- LUKÁCSY KRISTÓF 1850/1870. *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Eredeti örmény kútfők után*. Második könyv. Kolozsvár.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1894. Az ugorok legrégibb történeti emlékezete. *Ethnographia* 5: 160–180.
- NAGY GÉZA 1894. Egy pár szó a szkithákról. *Ethnographia* 5: 223–238, 279–320.
- NAGY GÉZA 1897. Egy adat a parthus–ugor érintkezéshez. *Ethnographia* 8: 136–137.
- SOMOGYI CSIZMADIA SÁNDOR 1826. *Dentu mogerek, vagy a' Magyaroknak Ős-elei*. Buda.
- SZABÓ JÓZSEF 1825. Értekező Észrevételek a' Magyarok' Eredetéről. *Tudományos Gyűjtemény* 9/4: 35–61.
- SZABÓ JÓZSEF 1826. Szerzés az 1825-diki Tud. Gyűjt. X-dik Kötetjéhez. A' Magyar Név 's Eredet méltóságának kivívása. *Tudományos Gyűjtemény* 10/5: 3–18.
- THURY JÓZSEF 1897. A magyaroknak „szavarti-aszfali” neve. *Századok* 31: 317–327, 391–403.
- TOLSZTOV, SZERGEJ PAVLOVICS 1947/1986. *Az ősi Horezm*. K. n. Budapest.
- TÓTH TIBOR 1969. Az ősmagyarok genezisének szarmatakorai etapjáról. *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 18/1: 85–95.
- TÓTH VALÉRIA 2010. Szeljegyzetek a Szovárd-kérdéshez. *Magyar Nyelvjárások* 48: 5–22.
- ZIMONYI ISTVÁN 2012. *A magyarság korai történetének sarokpontjai. Elméletek az újabb irodalom tükrében*. MTA doktori disszertáció, kézirat. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Contributions to the history of research on the phrase Σάβαρτοι ἄσφαλοι

This paper aims to show that Loránd Benkő's new (2009) etymological approach to the Ancient Hungarian patronym *szovárd* is basically the same as Sándor Csizmadia Somogyi's from 1826. However, there is a great discrepancy between the two methods, so I have emphasised the elements from Benkő's argumentation which can be useful for the future and those that have already been reflected on as weak points. Furthermore, I give two other cases when nineteenth-century scholarly articles were forgotten but their main points were discovered as new results by others as their own in the past few decades. Finally, the most recent works already see the problem of the patronym *szovárd* from a new point of view that can be fruitful.

Keywords: *szovárd*, etymology, history of science, rediscovery, Ancient Hungarian.

NÉMETH DÁNIEL
Eötvös Loránd Tudományegyetem